

UOT 6311:631.52 (479.24)

YENİ BUĞDA SORTLARI—"ZƏNGƏZUR" VƏ "ƏSGƏRAN"

X.N.RÜSTƏMOV, C.M.TƏLƏİ, M.Q.ƏHMƏDOV, Q.M.HƏSƏNOVA,
E.R.İBRAHİMOV, Ə.C.MUSAYEV
AKTN Əkinçilik ET İnstitutu

Məqalə Əkinçilik Elmi Tədqiqat İnstitutunun (ƏETİ) Tərtər BTS-də, çoxillik seleksiya işləri nəticəsində yeni yaradılmış «Zəngəzur» bərk və «Əsgəran» yumşaq buğda sortlarına həsr olunmuşdur. Yeni sortların biomorfoloji və aqronomik əlamət və xüsusiyyətləri bölgədə rayonlaşdırılmış standart sortlarla müqayisəli analiz edilmişdir. Aqrometeoroloji göstəricilərə görə fərqlənən son illərdə biotik və abiotik mühit amillərinə davamlı, yüksək məhsuldarlıq potensialına və dən keyfiyyətinə malik sortlarla yanaşı, yüksək adaptivlik potensialı olan sortlar da seçilmişdir.

Açar sözlər: sort, yumşaq buğda, bərk buğda, məhsuldarlıq, adaptivlik potensialı, dən keyfiyyəti

Əhalinin ərzaqla təminatını və heyvandarlığın yem bazasını möhkəmləndirmək məqsədi ilə son illər Respublikamızda bir sıra dövlət proqramları, qanun və qərarlar qəbul edilmişdir. Ona görə də, kəskin və anomal iqlim dəyişkənliyi ilə müşayiət olunan müasir dövrümüzdə yüksək stabil məhsuldarlığa və keyfiyyətli dənə malik buğda sortlarının yaradılması və tətbiqi aktual və vacibdir [1, 2, 3].

Mədəni buğdaların becərildiyi qədim dövrlərdən dən məhsuldarlığının yüksəldilməsi seçmənin—seleksiyanın əsas məqsədi olmuşdur. Mədəni bitkilərdən davamlı yüksək məhsul alınmasında sort əsas faktorlardan biridir [13]. A.A.Juçenkoya (2005) görə məhsuldarlığın yüksəldilməsində istifadə edilən müxtəlif aqrotexniki tədbirlərdən sortun payına 20-22% düşür. Ekstremal şəraitlərdə (quraqlıq, şaxta, xəstəlik törədicilərinin epifitotiyası və s.) isə sort həlledici rol oynayır [8].

Bitkilərin becərilməsində müasir aqrotexnologiyaların tətbiqi və sortların potensial məhsuldarlığının yüksəldiyi dövrdə aqronomik məhsuldarlıq və dənin keyfiyyəti xarici mühitin tənzimlənməyən amillərindən asılıdır. Yüksək texnogen-intensiv texnologiyalarda mədəni bitkilərin illərarası məhsuldarlığının variabelliyinin 60-80%-i bu amillərlə şərtlənmişdir. Qeyri-əlvərişli torpaq-iqlim şəraitində sortların potensial məhsuldarlığı yüksək olduqda limitləşdirici faktorlar (temperatura, rütubət və s.) faktiki məhsuldarlığa və dənin keyfiyyətinə az təsir göstərir [7, 14].

Əlvərişsiz torpaq-iqlim və meteoroloji şəraitlərdə mədəni bitkilərin adaptiv rayonlaşdırılmasının əhəmiyyəti böyükdür. Konkret ekocoğrafi şəraitlərdə stress faktorlarına davamlı bitkilərin potensial məhsuldarlığı reallaşa bilər. Stress şəraitlərində bitkilərin məhsuldarlığında ekoloji davamlılığın rolu yüksəlir. Ona görə də mədəni bitkilərin məhsuldarlığını və dən keyfiyyətini yüksəltmək üçün, xüsusən ontogenezin kritik mərhələlərində stressə davamlı sortların yaradılması aktualdır [12].

Adaptiv seleksiya [лат. *adaptatio*—uyğunlaşma; лат. *selectio*—seçmə] mədəni bitkilərin və ev heyvanlarının yüksək adaptiv potensiala malik—müxtəlif

biotik və abiotik stress amillərinə davamlı sortlarının və cinslərin alınmasıdır [15]. Adaptiv seleksiya bölgənin ekoloji şəraitinə uyğun seçmə aparmaqla maksimal və davamlı məhsuldarlığa malik sortların alınmasını təmin edən metodların toplusudur [9].

Morqunov A.İ. və Naumov A.A. (1987) məhsuldarlığın sabitləşməsi istiqamətində aparılan seleksiya işlərinin əsas xüsusiyyətlərini ayırırlar: konkret bölgənin əsas limitləşdirici amilləri nəzərə alınmaqla plastik sort modelinin dəqiq genetik-fizioloji əsaslandırılması; bu məqsəd üçün, adaptiv xüsusiyyətlər əsasında başlanğıc materialların seçilməsi; alınmış populyasiyaların tədqiqi və ilkin nəsillərdə seleksiya materiallarının qiymətləndirilməsi üçün təbii seçmə elementlərindən istifadə; plastik sortların seçilməsində əsas metod kimi ekoloji sınaqdan istifadə; seleksiya materiallarının qiymətləndirilməsi üçün ən informativ məntəqələrin seçilməsinin elmi əsaslandırılması; nümunələrin adaptiv xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün riyazi metodlardan geniş istifadə; patogenlərə qarşı uzun müddətli davamlı sortların alınması [11].

Adaptiv seleksiyanın ənənəvi metodlardan əsas fərqi onun regional xarakteri və ekoloji məqsədə uyğunluğudur — mühit faktorlarının dəyişkənliyi və limitləşdirici amilləri nəzərə almaqla konkret bölgə üçün sortların yaradılmasıdır. O.Moyo (1984) hesab edir ki, konkret rayonlar üçün sortların yaradılması istiqamətində seleksiyanın səmərəliliyi obyektiv reallıqdır [10]. B.P.Quryev və b. (1986) görə konkret torpaq-iqlim şəraitinə uyğunlaşmış sortların yaradılması üçün ekoloji yönümlü seleksiyanın nəzəri əsasları və becərilmə texnologiyaları hazırlanmalıdır [6].

Material və metodika

Tədqiqat materialı kimi Beynəlxalq pitomniklərdən və yerli genofondan seçilmiş yumşaq və bərk buğda sortnümunələri, o cümlədən "Zəngəzur" və "Əsgəran" sortları götürülmüşdür. Təcrübələrin qoyulması, fenoloji müşahidələrin aparılması, məhsuldarlıq və s. qiymətləndirilməsi müvafiq metodiki göstərişlərə əsasən aparılmışdır [5]. Son dövrlərdə (2010-2015), qlobal iqlim

dəyişkənliyi fonunda bölgədə aqrometeoroloji şərait orta çoxillik göstəricilərdən kəskin fərqli olmuşdur. Müxtəlif illərdə mühit şəraitinin analizi göstərmişdir ki, 2010 və 2015-ci illərdə yaz aylarında, 2013-cü ildə isə, həmçinin yayın əvvəlində-dəndolma dövründə yağıntıların miqdarı nisbətən yüksək olmuşdur. 2012 və 2014-cü illərin qış aylarında uzun müddətli sərt şaxtalar olmuşdur. 2014, xüsusən də 2015-ci illərdə, may ayının sonlarından başlayaraq kəskin və uzunmüddətli yüksək hərarətlə müşayiət olunan hava quraqlığı müşahidə edilmişdir [1, 2, 3, 4].

Nəticələr və onların müzakirəsi

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq Əkinçilik Elmi Tədqiqat İnstitutu (ƏETİ) Tərtər BTS-də yerli genofondan və beynəlxalq pitomiklərdən uzunmüddətli seçmə nəticəsində kompleks əlamətlərin daşıyıcıları olan perspektiv sortlar əldə edilmişdir. Optimallığı və limitləşdirici stress şəraitləri ilə bir-birindən seçilən becərmə illərində yüksək adaptivliyə malik sortlar seçilmişdir. Dənin şüşəvariliyi ilə 1000 dənin kütləsi arasında yüksək etibarlı müsbət, sedimentasiya ilə dənin şüşəvariliyi və 1000 dənin kütləsi arasında yüksək etibarlı mənfi əlaqə tapılmışdır [4].

Yüksək adaptivliyi ilə seçilmiş genotiplərin arasında "Zəngəzur" (Provinsiale 13/2013) sortu da olmuşdur. Yarımpayızlıq bərk buğda sortu "Zəngəzur" ƏETİ-də bərk buğda hibrid populyasiyasından təkrar seçmə yolu ilə alınmışdır. "Zəngəzur" sortu üzrə seleksiya işləri 2005-ci ildən başlamışdır. İlk sort sınağı 2008-2009-cu illərdə, müsabiqəli sort-sınağı 2010-2015, ekoloji sınağı 2014-2015-ci illərdə aparılmışdır. 2015-ci ildə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Bitki Sortlarının Qeydiyyatı və Toxuma Nəzarət üzrə Dövlət Xidmətinə təqdim edilmişdir.

Müəlliflər: Ə.C.Musayev, M.Q.Əhmədov, C.M.Təlai, X.N.Rüstəmov, V.F.İbadov, A.M.Abdullayev, Q.M.Həsənova, E.R.İbrahimov, M.N.Mahmudov.

"Zəngəzur" sortu orta boylu (100-110 sm), intensiv tiplidir, samanı orta yoğunluqda və möhkəmlikdə, yatmaya davamlıdır. Morfobioloji əlamətlərinə görə yerli bərk buğda sortlarına oxşayır, sonuncu – sünbülaltı buğumarasının içərisi dolu olur. Kollanması orta (3-4), yarımyerəsəriləndir – həyat tərzı yarımpayızlıq, orta-yetişəndir. Cücərtiləri açıq yaşıl rəngdə, qısa tükçüklərlə örtülü olur, *var.provinsiale* növmüxtəlifliyinə aiddir. Sünbülü qılçıqlı, silindrikdir, orta uzunluqda (9,5 sm) və sıxlıqda olur - sünbül oxunun 10 sm-də (D) 22,3 sünbülcük yerləşir. Sünbülcük pulcuqları uzunsov-oval formada, qırmızı fonda qara rənglidir. Pulcuqların damarlanması zəif ifadə olunmuşdur, çiyni zəif çəpdir, kil dişiciyi qısa (2-3 mm), düzdür. Qılçıqları sünbüldən 1,5-2 dəfə uzun, sünbülə paralel, zərif - dişiksiz, qara rənglidir, yetişdikdən sonra tökülə bilər. Döyülməsi asandır. Dəni böyük, uzunsov-oval, ağ rənglidir, şüşəvarilik 94-98%-dir.

Potensial məhsuldarlığı yüksəkdir–70-80 s/ha. 1000 dənin kütləsi 49.5-54,4 q, natura kütləsi 793,0 q/l, əsas

sünbüldə dənin kütləsi 3,05 qramdır. Çörəkbişirmə keyfiyyəti aşağıdır. Dəndə zülalın miqdarı 14,6%, kleykovinin miqdarı, illərdən asılı olaraq 24,0-30,0% olur. Məhsuldar kollanması yüksəkdir (3-4 ədəd), hektara 4,0-4,5 milyon toxum səpildikdə məhsuldarlığı yüksək olur. Qısa-, quraqlığa davamlılığı orta, yüksək temperatura davamlılığı yüksəkdir. Bərk və toz sürməyə, pas xəstəliklərinə davamlıdır. Sələf kimi pambıq və digər cərgearası becərilən bitkilər, qara və bitkili herik daha səmərəlidir. Yüksək aqrofona tələbkardır. Optimal səpin müddəti oktyabrın 1-2 ongünlüyüdür. Azərbaycanın suvarılan düzən və nəmliklə təmin olunmuş dağətəyi bölgələrində becərməsi tövsiyə olunmuşdur (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. Perspektiv "Zəngəzur" bərk buğda sortunun məhsuldarlığı və keyfiyyət göstəricilərinin müqayisəli öyrənilməsi, Tərtər, 2012-2014-cü illər

Sıra sayı	Göstəricilər	Ölçü vahidi	Zəngəzur	Bərəkətli 95 (St)	S _{st}
1	3 illik orta məhsuldarlıq	s/ha	59.0±12.2	55.5±8.95	+3.5
2	Ekoloji sınağın nəticələrinə görə	s/ha	45,0	42,0	+3.0
3	Sünbülləmə	tarix	03.05	30.04	-3.0
4	Bitkinin hündürlüyü	sm	110.0	108.0	+2.0
5	Təbii fonda davamlılıq, unlu şəh	ball	1	4	
6	Sarı pas	ball	R	10S	
7	Qonur pas	ball	MR	MS	
8	Süni yoluxdurma fonunda: sarı pas	ball	R	10MS	
9	Qonur pas	ball	MR	20MS	
10	1000 dənin kütləsi	qram	49.5±3.1	51.6±3.3	-2.1
11	Dənin natura kütləsi	q/l	793,0	763,0	+30.0
12	Şüşəvarilik	%	78.0±16.0	87.2±7.7	-9.2
13	Kleykovina	%	30.0	32.8	-2.8
14	Kleykovinanın deformasiya əmsalı	şərti vahid	108.7±4.3	108.0±4.8	+0.7
15	Sedimentasiya	ml	18.0±1.7	19.0±2.5	-1.0
16	Zülalın miqdarı	%	14.6	14.8	=
17	Çörəyin həcmi	sm ³	380.0	360.0	+20.0
18	Çörəkbişirmənin yekun qiyməti	ball	3,93	3,6	+0.33

"Zəngəzur" bərk buğda sortu texnoloji parametrlərə görə də fərqlənir. Çoxillik göstəricilərə əsasən şüşəvarilik, 1000 dənin kütləsi, sedimentasiya göstəricisi, nəm kleykovinanın miqdarı və deformasiya əmsalı Bərəkətli 95 sortuna nisbətən aşağı, dənin natura kütləsi, çörəyin həcmi, məsaməliliyi və çörəkbişirmənin yekun qiyməti isə, əksinə "Zəngəzur" sortunda yüksək olmuşdur. Yeni sortun göbələk xəstəliklərinə davamlılığı da yüksək olmuşdur (Cədvəl 1).

Yumşaq buğdanın yeni "Əsgəran" sortu ƏETİ-də Beynəlxalq seleksiya mərkəzi İCARDA-dan alınmış U 11AGEC - 17 (Winter wheat lines for testing in CAC) yumşaq buğda genotipindən təkrar fərdi seçmə yolu ilə yaradılmışdır. "Əsgəran" sortu üzrə seleksiya işləri 2008-ci ildən başlamışdır. İlk sort sınağı 2010-2011 illər, müsabiqəli sort-sınağı 2012-2015 illərdə, ekoloji sınağı 2014-2015-ci illərdə aparılmışdır. 2015-ci ildə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Bitki Sortlarının Qeydiyyatı və Toxuma Nəzarət üzrə Dövlət Xidmətinə təqdim edilmişdir.

Müəlliflər: Ə.C.Musayev, M.Q.Əhmədov, C.M.Təlai, X.N.Rüstəmov, V.F.İbadov, S.K.Hacıyeva, Q.M.Həsənova, E.R.İbrahimov

Yeni "Əsgəran" sortu orta boylu (90-110 sm),

intensiv tiplidir, gövdəsi möhkəm, yatmaya davamlıdır. Kollanması orta (məhsuldar kollanma 3,6 ədəd), forması yarımdikduran, həyat təzi yarımpayızlıqdır, *var.graecum* növmüxtəlifliyinə aiddir. Sünbülü azacıq əyilmiş, orta uzunluqda, ağ rənglidir. Sünböldə sünbüllüklər orta sıxlıqda yerləşmişdir. Sünbüllük pulcuğu yumurtavari formadadır, kil yaxşı inkişaf etmişdir, kil dişciyi nazik, qısadır, çiyini çəpdir. Qılçıqları orta uzunluqda, dağıyıqdır. Dəni iri, orta uzunluqda, tükcüklü, ağdır.

Potensial məhsuldarlığı yüksəkdir – 7,0-8,3 t/ha. Müsəbiqəli sort sınağında 3 illik orta məhsuldarlığı 61,30 s/ha – Aran sortundan 0,7 s/ha yüksək olmuşdur. Tərtər və Bərdə rayonlarında keçirilmiş ekoloji sınaqlarda rayonlaşmış sortlardan 1,0-1,7 t/ha artıq məhsul alınmışdır. Sünböldə dənənin sayı 56,1 ədəd, 1000 dənənin kütləsi 37,4 qram, natura kütləsi 758,0 q/l-dir. Dəndə zülalın miqdarı 13,8%, kleykovina isə 29-32%-dir. Pas, unlu şəh və sürmə xəstəliklərinə orta davamlıdır. “Əsgəran” sortu da texnoloji parametrlərə görə fərqlənmişdir (Cədvəl 2).

Cədvəl 2. Perspektiv “Əsgəran” yumşaq buğda sortunun məhsuldarlıq və keyfiyyət göstəriciləri, Tərtər, 2012-2014-cü illər

Sıra sayı	Göstəricilər	Ölçü vahidi	Əsgəran	Aran (St)	+/-
1	3 illik orta məhsuldarlıq	s/ha	61,30±5,23	54,0±6,8	+7,3
2	Ekoloji sınağın nəticələrinə görə	s/ha	52,0	42,0	+10,0
3	Sünbülləmə	tarix	25.04	27.04	+2,0
4	Bitkinin hündürlüyü	sm	103,0	105,0	-2,0
5	Təbii fonda davamlılıq: unlu şəh	ball	2	4	
6	Sarı pas	ball	MR	30MS	
7	Qonur pas	ball	MS	20MS	
8	Sarı yoluxdurma fonunda: sarı pas	ball	MR	30MS	
9	Qonur pas	ball	20MS	30MS	
10	1000 dənənin kütləsi	qram	39,1±1,8	41,7±2,0	-2,6
11	Dənənin natura kütləsi	q/l	758,0	763,0	-5,0
12	Şüşəvarilik	%	78,0±16,0	87,2±7,7	-9,2
13	Kleykovina	%	29,7±0,7	32,4±2,3	-2,7
14	Kleykovinanın deformasiya əmsali	şərti vahid	100,8±5,3	105,1±2,7	-4,3
15	Sedimentasiya	ml	36,0±1,7	32,5±1,0	+3,5
16	Zülalın miqdarı	%	14,8	14,8	=
17	Çörəyin həcmi	sm ³	600,0	600,0	=
18	Çörəyin məsələliliyi	ball	5,0	4,0	+1,0
19	Çörəkbişirmənin yekun qiyməti	ball	4,94	4,8	+0,14

Sələf kimi pambıq və digər cərgəarası becərilən bitkilər, qara və bitkili herik daha səmərəlidir. Yüksək aqrofona tələbkardır. Optimal səpin müddəti oktyabrın 1-2 ongünlüyüdür. Suvarılan düzən və nəmliklə təmin olunmuş dağətəyi bölgələrində becərməsi tövsiyə olunmuşdur.

“Əsgəran” sortu yüksək məhsuldarlıq potensialına malikdir. Məhsuldarlığı nisbətən sabitdir. İqlim şəraiti və xəstəliklərin yayılması ilə fərqlənən son 3 ildə yüksək məhsuldar sortlar qrupunda olmuşdur. Yüksək məhsuldarlıq potensialı tez sünbülləmə, sarı pasa davamlılıq və məhsuldarlığın struktur elementləri ilə bağlıdır.

Çoxillik göstəricilərə əsasən dənənin natura kütləsi, 1000 dənənin kütləsi, şüşəvarilik, kleykovinanın miqdarı və deformasiya əmsali standart Aran sortundan aşağı,

sedimentasiya göstəricisi, çörəyin məsələliliyi və çörəkbişirmənin yekun qiyməti isə yüksək olmuşdur. Standarta nisbətən “Əsgəran” sortunun göbələk xəstəliklərinə davamlılığı da yüksək olmuşdur (Cədvəl 2).

Kəskin yay hərərəti müşahidə olunan sonuncu, 2015-ci ildə, həmçinin artırma pitomnikində rayonlaşmış (“Qırmızıgül 1”, “Zirvə 85”, “Fatimə”) və son illərdə kompleks göstəricilərə görə seçilmiş perspektiv (“Zəngəzur”, “Mahmud 80”, “Əsgəran” və s.) buğda sortlarının aqrobioloji xüsusiyyətləri, məhsuldarlıq və keyfiyyət göstəriciləri öyrənilmişdir (Cədvəl 3).

Cədvəl 3. Rayonlaşmış və perspektiv bərk və yumşaq buğda sortlarının aqrobioloji, keyfiyyət və çörəkbişirmə göstəricilərinin müqayisəli təhlili, Tərtər, 2015-ci il

Sort, nümunə	Məhsuldarlıq, s/ha	1000 dənənin kütləsi, q	Şüşəvarilik, %	Kleykovina, %	KDƏ, şərti vahid	Zülal, %	Çörəyin həcmi, m ³	Ümumi qiymət, ball
Qarabağ	63,75	43,8	100,0	33,2	95,1	16,9	-	-
Zəngəzur (Provinsiale 33/11)	69,00	44,8	100,0	32,0	101,2	15,3	380	3,6
Aran	58,50	36,4	86,0	29,6	95,7	13,6	500	4,7
Mahmud 80	52,00	36,8	83,0	23,6	89,6	12,0	600	4,9
Əsgəran (U 11AGEC-17)	67,75	40,8	65,0	26,0	96,3	11,8	500	4,8
Qırmızıgül 1	62,0	34,8	41,0	24,8	79,7	13,9	600	4,9
Zirvə 85	35,3	40,8	79,0	24,8	79,7	13,9	500	4,4
Fatimə	49,3	36,0	94,0	24,0	80,5	14,2	500	4,7

Cədvəl 3-dən göründüyü kimi, kleykovina və zülalın miqdarı aşağı olan “Qırmızıgül 1” və “Mahmud 80” yumşaq buğda sortlarında çörəyin həcmi “Əsgəran” sortuna nisbətən yüksək, bərk buğda sortlarında isə çörəyin həcmi ən aşağı olmuşdur. Çörəyin həcmi Aran, Zirvə 85 və Fatimə sortları ilə eyni olmuşdur. Sonuncularda kleykovina aşağı (24,0-29,6%), KDƏ nisbətən yüksəkdir (79,7-95,7 ş.v.). Burada zülal və kleykovina arasında müsbət, KDƏ ilə isə, əksinə mənfi əlaqə müşahidə olunmuşdur. Kəskin hərərət və quraqlıq şəraiti öyrənilən sortların çörək keyfiyyətinə minimum, kleykovina və zülalın miqdarına maksimum təsir etmişdir.

Əsas nəticələr

Aqrometeroloji şəraitə görə kəskin fərqlənən son dövrdə (2011-2015-ci illər) intensiv yağıntılar, yüksək hərərət və sərt qurqlıqla müşayiət olunan illərin bir-birini əvəz etməsi nəticəsində biotik və abiotik mühit amillərinə davamlı, yüksək məhsuldarlıq potensialına və dən keyfiyyətinə malik sortnümunələrlə yanaşı, yüksək adaptivlik potensialına malik sortların seçilməsinə obyektiv şərait yaranmışdır.

Çoxillik müşahidələr göstərir ki, Düzən Qarabağ şəraitində boruya çıxma-sünballəmə fəzalararası dövr sürətlənən genotiplərin məhsuldarlığı və dən keyfiyyəti yüksək olur. Sünbülləmə fəzasının tezləşməsi buğdalarda dəndolma dövrünün uzanmasına – məhsuldarlığın yüksəlməsinə səbəb olur. Yüksək hava hərərəti və quraqlıq şəraitində ultratez və tez sünbülləyən genotiplər üstünlük qazanırlar, gec yetişən sortlarda isə dəndolma dövrü qısalar, attraksiya məhsullarının miqdarı və keyfiyyəti aşağı düşür.

1. Əhmədov M.Q., Həsənova Q.M., X.N. Rüstəmov İbadov V.F., İbrahimov E.R., Musayev Ə.C. Müsabiqəli sort sınağında öyrənilən buğdaların məhsuldarlıq və keyfiyyət göstəriciləri //AzET Əl Elmi Əsərləri məcmuəsi, XXIV cild, Bakı: Mütəllim, 2013. s. 2. Əhmədov M.Q., İbadov V.F., Rüstəmov X.N., İbrahimov E.R., Musayev Ə.C. Yeni yumşaq buğda sortu – Mahmud 80 // Az. ET Əkinçilik İnstitutunun Elmi əsərləri məcmuəsi, XXV cild, Bakı: Mütəllim, 2014, səh. 22-25. 3. Əhmədov M. Q., Rüstəmov X.N., İbadov V. F., İbrahimov E.R., Musayev Ə.C. Suvarma şəraitində bərk və yumşaq buğdaların seleksiyasının nəticələri // Az.ET Əkinçilik İnstitutunun Elmi əsərləri məcmuəsi, XXVI cild, Bakı: Mütəllim, 2015, səh. 43-49. 4. Əhmədov M.Q., Rüstəmov X.N., Həsənova Q.M., Təlai C.M., Kərimov Ə.Y., İbrahimov E.R., Musayev Ə.C. Düzən Qarabağ şəraitində bərk və yumşaq buğda genotiplərinin adaptiv qiymətləndirilməsi // AMEA-nın Xəbərləri (biol. və tibb elml.), 2015. cild 70, № 2, səh. 146-151. 5. Musayev Ə.C., Hüseynov H.S., Məmmədov Z.A. Dənli taxıl bitkilərinin seleksiyası sahəsində tədqiqat işlərinə dair tarla təcrübələrinin metodikası. Bakı: Mütəllim, 2008, 88 s. 6. Гурьев Б.П., Литун П.П., Бондаренко Л.В. К разработке генетической модели сортов сельскохозяйственных культур / Применение физиологических методов при оценке селекционного материала и моделирование новых сортов сельскохозяйственных культур: Мат. I Всесоюз. конф. по применению физиологических методов в селекции растений; г. Жодино, Минской обл., Москва, 1983. с. 16-19. 7. Жученко А.А. Адаптивное земледелие. / Основы систем земледелия Ставрополя. Под общей редакцией В.М.Пенчукова и Г.Р.Дрожко, Ставрополь, 2005, с. 73-113. 8. Жученко А.А. Стратегия адаптивной интенсификации сельского хозяйства (концепция). Москва: Пушино, 1994, 148 с. 9. Кильчевский А.В. Основные направления экологической селекции растений // Селекция и семеноводство, Москва, 1993, № 3, с. 5-9. 10. Майо О. Теоретические основы селекции растений. Москва: Колос, 1984, 295с. 11. Моргунов А.И. Наумов А.А. Селекция зерновых культур на стабилизацию урожайности. Москва: ВНИИТЭИагропром, 1987, 60 с. 12. Соломко Н. А. Продуктивность и качество зерна сортов полевых культур сибирского экотипа в степной зоне Северо-Казахстанской области: на примере сортов селекции ГНУ Алт. НИИСХ РАСХН. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. к. с.-х наук, Барнаул: АГАУ, 2011, 22 с. 13. Тарчевский И.А., В.И.Чиков, Ю.Е.Андреянова, А.П.Иванова, Н.Н.Максютова Основные методы и некоторые результаты комплексного изучения продукционных процессов у пшеницы. В кн.: Физиолого-генетические основы повышения продуктивности зерновых культур. Москва: Колос, 1975, с. 95–102. 14. Уланова Е.С. Урожай и погода. Человек и стихия. Москва: Колос, 1992, с. 103–107. 15. [tp://medicalcollege.ru/adaptivnaja-selekcija-adaptive-selection-2](http://medicalcollege.ru/adaptivnaja-selekcija-adaptive-selection-2)

Новые сорта пшеницы «зангезур» и «аскеран»

Х.Н.Рустамов, Дж.М.Талаи, М.Г.Ахмедов, Г.М.Гасанова,
Е.Р.Ибрагимов, А.Дж.Мусаев

Статья посвящена новым сортам пшеницы твердой – «Зангезур» и мягкой – «Аскеран», созданные в Тертерской ЗОС Аз. НИИ земледелия. По сравнению стандартными сортами проанализированы морфобиологические и агрономические признаки и свойства и показаны преимущества новых сортов. В годы, различающие по агрометеорологическим показателям, наряду с сортами с высокой устойчивостью к стрессовым факторам среды и потенциальной урожайности, выделены сорта с высоким адаптивным потенциалом.

Ключевые слова: сорт, пшеница твердая, пшеница мягкая, урожайность, потенциал адаптивности, качество зерна

The new wheat cultivars “zangezur” and “askeran”

Kh.N.Rustamov, J.M.Talai, M.G.Ahmedov, G.M.Hasanova,
E.R.Ibrahimov, A.Dj.Musayev

The article describes the new cultivars of durum wheat – “Zangezur” and bread wheat – “Askeran”, created in the Terter ZES Az. Azerbaijan Research Institute of Crop Husbandry. Compared with the released varieties were analyzed morphobiological and agronomic features and properties and the advantages of the new cultivars. Along with shorts with high resistance to environmental stress factors and yield potential, is shown the feasibility of establishing cultivars, with a high adaptive potential.

Key words: cultivar, durum wheat, bread wheat, productivity, the potential of adaptability, grain quality